

MULTILINGUA. *Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication.*

Special Issue: **Language contact in East-Central Europe** edited by Miklós Kontra. Volume 19 (2000)-1/2, Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 220 lap.

Ismertetés. *Magyar Tudomány* új folyam 96/8 (2001 aug.):1014–1018.

A Multilingua e száma, amely egy téma köré szerveződik (Nyelvi kontaktus Kelet-Közép-Európában) nyolc hosszabb tanulmányt és hat, a szám témájához kapcsolódó, valamint kilenc egyéb szociolingvisztikai témájú könyv ismertetését tartalmazza.

Mivel a szociolingvisztika társadalmi szemléletű nyelvészet, nemcsak szűk értelemben vett szaknyelvészeti kérdésekkel foglalkozik. A kötet tanulmányai a fő témához kapcsolódva érintik a kulturális nemzet – politikai nemzet, a nyelv – nemzet – identitás, a szabályozás, a norma, a nyelvtörvény, a kisebbségi helyzet, a nyelvi esélyegyenlőség kérdését, a nyelvészek felelősségét a nyelv- és kisebbségpolitikában és számos más témát is, így ez a kiadvány a nyelvészeken kívül nemcsak az érintkező társadalomtudományi területek iránt érdeklődő olvasóknak, hanem mindazoknak az érdeklődésére számot tarthat, akiket foglalkoztat a közép-kelet-európai társadalmi-politikai helyzet összetettsége és ennek nyelvi-nyelvhasználati vetülete.

Mindjárt az első tanulmány, Dubravko Škiljan *From Croato-Serbian to Croatian: Croatian linguistic identity* című írása roppant izgalmas kérdést vet fel. Míg tíz évvel ezelőtt egy attitűdvizsgálat tanúsága szerint (az akkor Jugoszláviához tartozó) Horvátország horvát anyanyelvű beszélőinek zöme a horvát nyelvet a szerb-horvát egyik változataként tartotta számon, ma ugyanezen beszélők (a független horvát állam állampolgáraiként) nyelvüket a szerbtől különböző, önálló nyelvnek tartják. A szerző azt vizsgálja, hogy mi áll a horvát beszélők viszonylag rövid idő alatt bekövetkezett nyelvi attitűdváltozásának hátterében, hiszen ennek a kérdésnek a vizsgálata mind a nyelvészeti és a politikai gyakorlat, mind a szociolingvisztika és a nyelvelmélet számára tanulságos lehet. Škiljan nem ért egyet sem azzal a véleménnyel, amely szerint a horvát nyelv eleve önálló volt, csak a korábbi politikai helyzetben az elkülönülés tudata a magánszférából nem kerülhetett át a közszférába, sem azzal, hogy nagyarányú nyelvi változások zajlottak volna le a horvátok függetlenné válása óta. A fenti véleményekkel szemben úgy véli, hogy ez a gyors attitűdváltozás elsősorban nem a nyelvi rendszer változásával függ össze, hanem kifejezetten a horvát nyelvpolitika következménye.

Milorad Radovanović *From Serbo-Croatian to Serbian* című cikke nemcsak címében, hanem tartalmában is mintegy párja Škiljan írásának, hiszen az önálló szerb nyelvi identitás kialakulását taglalja. A történeti háttér (a volt Jugoszlávia nyelvi helyzetének) bemutatása után számbaveszi a jelenlegi etnikai és nyelvi helyzetet (a többségi és kisebbségi nyelvek viszonyával, a közvetítő nyelvvel, a két- és többnyelvűséggel, valamint a nyelvpolitikával kapcsolatos kérdéseket). Ezek után egy hosszú távú nemzetközi kutatási projektum (A szláv nyelvek változása 1945–1995) keretében született saját könyve alapján feltérképezi a délszláv nyelvekre jellemző változási folyamatokat, és felvázolja a szerb nyelvvel kapcsolatos nyelvtervezés elveit, folyamatait és következményeit. Megmutatja, hogy a szerb-horvát standard nyelv változataiként mintegy kétszáz éves közös múltat felmutató horvát és szerb nyelvváltozatnak horvát és szerb standard nyelvként való különválása nagyobb nyelvrendszerbeli változások nélkül zajlott le; az önálló szerb standard szerb nyelvként való megnevezése pedig a horvát standard kiválása után következett be.

Jiří Nekvapil *On non-self-evident relationships between language and ethnicity: How Germans do not speak German, and Czechs do not speak Czech* című írásában etnometodológiai elemző módszer segítségével harminc, 1995–96-ban felvett egyéni interjú alapján vizsgálja a nyelv és az etnikai kategória viszonyát a Cseh Köztársaságban élő, német etnikumúnak tartott beszélőkkel kapcsolatban. Az interjúalanyok zöme az 1920-as, 30-as években született, a vizsgálat anyagát az ő életrajzi elbeszélésük jelentette – tehát ez a történeti irányultságú kutatás, amely elsődlegesen nem szociolingvisztikai, hanem szociológiai és antropológiai jellegű volt, mintegy három nemzedék életét fogja át. Nekvapil az életrajzi elbeszélések elemzése alapján bemutatja, hogy (bár ma a Cseh Köztársaság területén a nyelv az etnikai kategóriához való viszonyában kategóriaalkotónak minősül) a nyelv és az etnikum viszonya az idők folyamán változott, és a különböző generációk ennek a viszonynak különböző formáival találkoztak. A szerző az interjúkból vett érdekes konkrét példákon át mutatja meg, hogy a nyelvi és az etnikai identitás szokásosan összekötődik ugyan egymással, de az etnikai identitás elszakadhat a nyelvtől, és lehet pusztán biológiai alapú, sőt, lehet mind a nyelvtől, mind a biológiai meghatározottságtól független, a beszélő szabad akaratából választott kategória is. A többségi nyelvet beszélők intézményes és hétköznapi nyelvi diszkriminációja a kisebbségi nyelvet beszélőkkel szemben a kisebbségi nyelvet beszélők nyelvi identitásának megváltozásához vezethet. A folyamat végeredményeképpen az etnikai kisebbséghez tartozó beszélők elvesztik kisebbségi anyanyelvüket, így a továbbiakban a kisebbségi etnikumhoz való tartozásnak a kisebbségi nyelv használata már nem lehet a mutatója.

Juliet Langman és Lanstyák István *Language negotiations in Slovakia: Views from the Hungarian minority* c. cikkében a szlovákiai magyar kisebbséggel kapcsolatban kialakult mítoszokat vizsgálja (1. a magyarok nem tudnak, és nem is akarnak szlovákul beszélni; 2. a szlovákok Dél-Szlovákiában elnyomott kisebbséget alkotnak, nyelvüket az ottani (többségi) magyar nyelv veszélyezteti; 3. a magyarok nyilvános helyen nem beszélhetnek magyarul). Az első két mítosznak jelentős szerepe volt a szlovákiai nyelvpolitika kialakításában, ill. az erre épülő nyelvtörvények elfogadásában (lásd Simon és Kontra írását is), míg a harmadik a nyelvtörvény egyfajta értelmezéséből adódik. A mítoszok tehát hatóerőként működnek, miközben – a mítosz műfaji természeténél fogva – soha nem elemzik őket, és nem kérdőjelezik meg az igazságtartalmukat sem. A szerzők célja az volt, hogy megvizsgálják az ezekkel a mítoszokkal kapcsolatban a magyar kisebbség közbeszédében megjelenő reakciókat és ezek hatását a szlovák–magyar érintkezésre, ill. konfliktusokra. A fentebb idézett szlovákiai, nyelvvel kapcsolatos mítoszok veszélyességét az mutatja, hogy a felmérés szerint nagy hatásúak, és kevesen szállnak aktívan szembe velük.

Simon Szabolcs és Kontra Miklós *Slovak linguists and Slovak language laws: An analysis of Slovak language policy* című munkájában a szlovákiai helyzet alapján arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen a nyelvészet és a politika kapcsolata, ill. mekkora a nyelvészek felelőssége egy ország nyelvpolitikájában. A kérdés különösen aktuálissá vált a huszadik század végére, mivel a nyelvi tudatosság szerepe az etnikai konfliktusokban egyre jelentősebb szerephez jut (lásd a kötet előző írásait is). A cikk röviden elemzi a szlovák nyelvpolitikát 1989 és 1998 között, és bemutatja a szlovák nyelvészek (főként Ján Kačala) szerepét a szlovák állam kisebbségi nyelvhasználatot korlátozó nyelvpolitikájának kialakításában. Annak ellenére, hogy nyelvészek körében nemzetközi tiltakozást váltott ki, a kisebbségellenes, nyelvi diszkriminációra épülő szlovák államnyelvtörvény (1995) ma is érvényben van. A tanulmány a szlovákiai helyzet kialakulásának objektív elemzésével arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy milyen nagy a nyelvészek etikai felelőssége a politikusok közvetett vagy közvetlen befolyásolásában, és ebből következőleg a nyelvpolitika, ill. a nyelvhasználat jogi szabályozásának, a nyelvtörvényeknek a kialakításában.

Csernicskó István és Fenyvesi Anna *The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia* című írásában a kárpátaljai magyar kisebbség nyelvét mutatja be. Megközelítésmódjuk és eredményeik újszerűségét az adja, hogy egy nagyobb, "A magyar nyelv szociolingvisztikája Magyarország határain túl" című kutatási projektum keretében egy mindezidáig elhanyagolt szempontnak, a többnyelvűségnek a magyar nyelvhasználatra tett hatását is bekapcsolják vizsgálatukba. (Az átfogó kutatás célja egyrészt az, hogy felmérje a

szomszédos országokban élő magyar kisebbségek szociolingvisztikai helyzetét, másrészt hogy feltárja az ezekben a magyar közösségekben tapasztalható nyelvhasználati rétegződést.) A szerzők nagyszámú nyelvi adat alapján kimutatták, hogy egyrészt lényeges különbség van az anyaországi egynyelvű és a kisebbségi helyzetben élő többnyelvű magyarok nyelvhasználatában, másrészt hogy a kárpátaljai magyarság szociolingvisztikai szempontból nem mondható homogénnek: a rétegzettség tekintetében az iskolázottság és a lakóhely típusa a két legfontosabb szociológiai változó, míg a vizsgálat alapján a nemek és az életkor szerinti megoszlás kisebb jelentőségűnek tűnik.

Pléh Csaba és Bodor Péter *Linguistic Superego in a normative language community and the stigmatization–hypercorrection dimension* című tanulmányában egy korábban már vizsgált problémát, a megbélyegzés (stigmatizáció) és a túlhelyesbítés (hiperkorrekciónak) kérdését helyezi érdekes új összefüggések közé, a fenti jelenségeket egy ún. metaforikus pszichológiai modell keretében magyarázva. A szerzők bemutatják, hogy a magyarra mint kis nyelvi közösségre jellemző az erős normatív kontroll, azaz a standard nyelvváltozat kizárólagos preferálása és az ettől eltérő nyelvváltozatok megbélyegzése a nyelvművelés által, és ez azzal a következménnyel jár, hogy a beszélők elbizonytalanodnak a nyelvi formák helyességének megítélésében. (Ezt igazolják a “Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat” adatai és egyéb vizsgálatok is.) Ennek következtében az elbizonytalanodott beszélő a megbélyegzett alakot akkor sem meri használni, amikor az nemcsak hogy helyénvaló, de felcserélése hibás szerkezetet eredményez. Ennek a jelenségnek, a túlhelyesbítésnek (vagy hiperkorrekciónak) a pszichológiai hátterét a szerzők abban látják, hogy egy hagyományosan hierarchikus struktúrájú társadalom nyelvi normarendszere valamiféle nyelvi szuperegóként beépül az egyén tudatába, és érvényesül a nyelvhasználatában is, mégpedig annál nagyobb mértékben, minél iskolázottabb a beszélő – azaz a szerzők pszichológiai magyarázati modelljükben a szexualitásra és a tekintélyre irányuló freudi megközelítésmódot terjesztik ki a nyelvhasználat társadalmi variabilitásának értelmezésére.

Sándor Klára *National feeling or responsibility: The case of the Csángó language revitalization* című sokkoló írásában azt mutatja be, hogy egy 1990-ben kezdődött iskoláztatási kísérletnek, amely a csángók magyar anyanyelvűségének feltámasztására irányult, miért kellett törvényszerűen kudarcba fulladnia mind Székelyföldön, mind Magyarországon. A “csángó mítosz” alapján, a csángók valóságos életviszonyainak, kultúrájának, a gondolkodásukat meghatározó tényezőknek az ismerete nélkül, a róluk táplált hamis illúziók fényében, pedagógiaileg előkészítetlenül és anyagilag megalapozatlanul – joggal mondhatjuk: felelőtlenül – indították el ezt a kísérletet. A kísérleti program nem vette

tekintetbe azt sem, hogy – túl azon, hogy jelenleg a csángók 75%-a román egynyelvű – a csángó és a kárpát-medencei magyar nyelv ma már olyan mértékben különbözik egymástól, hogy ez komoly nehézségeket okoz a kölcsönös megértésben, és a csángó beszélők számára sem világos, hogy eltérő nyelvük, történelmük és kultúrájuk ellenére miért is tartoznának a magyarsághoz. Más kutatókra is hivatkozva Sándor Klára megállapítja, hogy az egész program egyetlen indoka pusztán a politikai szándék lehetett: a 90-es évektől “a csángók megmentése” kifizetődő politikai szlogennek látszott. A szerző nézete szerint azonban a politikának nem a homogén magyarság eszméje mellett kell kiállnia, hanem a nyelvi és kulturális pluralitás, a kisebbségek jogai és elsősorban a csángók helyzetének tényleges javítása mellett. A tudomány feladata pedig az, hogy a csángókról táplált, nemzeti érzésekkel telített mítoszokon túllépve a csángók valóságos helyzetét és a nekik ténylegesen nyújtható segítség formáját objektíve feltárja.

A magyar és a közép-kelet-európai szociolingvisztika az utóbbi években nem először hallat magáról hasonló nemzetközi kiadványban: 1995-ben két másik gyűjteményes munkával is jelentkezett, szintén a Mouton de Gruyter kiadásában (*International Journal of the Sociology of Language* 111. *Hungarian Sociolinguistics* ed. by M. Kontra and Cs. Pléh – magyar nyelvű ismertetését lásd a *Magyar Tudomány* 1996. 1. számában, ill. *When East Met West. Sociolinguistics in the Former Socialist Bloc* ed. by J. Harlig and Cs. Pléh – magyar nyelvű ismertetését lásd a *Magyar Nyelv* 1999. 4. számában). Ezeknek az angol nyelvű, rangos kiadónál megjelent úttörő kiadványoknak – köztük a fentiekben ismertetett *Multilingua*-számnak – nagyon fontos szerepük van abban, hogy (ahogyan Kontra Miklós fogalmaz szerkesztői előszavában) csökkentsék azt az információs szakadékot, amely a vasfüggöny idején Kelet és Nyugat között ezen a területen is kialakult. Az, hogy szerkesztőként – részben vagy teljes egészében – mindhárom kiadványt magyar tudósok jegyzik, egyben jelzi a magyar nyelvészet és ezen belül a magyar szociolingvisztika nemzetközi elismertségét is.

Ladányi Mária